

«Las estadísticas de los millares y millares de pacíficos ciudadanos asesinados desde el aire por la metralla extranjera; los miles de viviendas particulares destrozadas; las escuelas y hospitales arrasados e incendiados; las montañas de escombros y más escombros, regados con la sangre inocente de millares de mujeres, niños y ancianos bárbaramente asesinados son, en suma, padrón de ignominia para Franco y sus secuaces nacionales y extranjeros».

Amb aquestes paraules apassionades, un periòdic barceloní ben conegut (1) comentava l'obra destructora dels bombardeigs ocorreguts a Catalunya des del començament de la guerra civil fins al 31 d'octubre de 1938. L'estadística que l'acompanyava, més freda però no menys reveladora de la tragèdia, era prou eloqüent:

girona sota les bombes (1936 - 1939)

Poblacions agredides	73
Bombardeigs per mar	18
Bombardeigs aeris	627
Bombes llançades	16.138
Obusos llançats	480
Morts	4.018
Ferits	6.174
Edificis destruïts totalment	2.138
Edificis destruïts parcialment	3.789

El calvari s'allargà cinc mesos més i deixà una marca inesborrable en les persones que hagueren de contemplar i sofrir tantes destruccions materials i humanes.

A hores d'ara, però, no existeix encara un estudi total del que significaren aquelles escomeses terrorífiques. S'ha parlat dels bombardeigs de Barcelona (2), de Granollers (3), de Sant Feliu de Guíxols (4) i d'algunes altres poblacions

-
- (1) «La barbarie en acción», dins **La Vanguardia**, 9 de desembre de 1938.
 - (2) Joan Villarroja, **Els bombardeigs de Barcelona durant la guerra civil (1936-1939)**, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981. Aquest llibre dóna també referències especials de Badalona.
 - (3) Josep M. Huertas - Jaume Fabre, «Hubo otro Guernica», dins **Primera Plana**, 2 (25 de febrer de 1977); Joan Garriga, «Granollers: el bombardeig de 1938. Un altre Gernika?», dins **L'Avenç**, 18 (juliol-agost 1979), ps. 72-74.
 - (4) Àngel Jiménez, «Els bombardeigs a Sant Feliu durant la guerra civil (1936-1939)», dins **Àncora**, 1.830 (25 d'agost de 1983) i 1.831 (1 de setembre de 1983). Aquest treball es publica ampliat en aquest mateix número de la **Revista de Girona**.

per
JOSEP CLARA

(5). Però calen noves aportacions monogràfiques al tema, per tal que algun dia puguem gaudir d'un panorama més complet de tots aquests atacs i malifetes contra la nostra gent i la nostra terra.

Per això les notes que presentem tot seguit volen reportar i recordar l'impacte i els danys que l'aviació que actuava a favor de Franco causà a la ciutat de Girona. Un cas més que caldrà tenir en compte en una futura història dels bombardeigs a Catalunya.

Abans de començar, i per tal de situar el fet a les terres gironines, hem elaborat el quadre I, on apleguem una cronologia dels bombardeigs que, per mar o per aire, hagueren de suportar des del 1936 les poblacions de les nostres contrades (6).

1. - BOMBARDEIG DEL 30 DE JUNY DE 1937

Els titulars dels diaris gironins de l'1 de juliol de 1937 eren ben expressius. **Gerona CNT** titulà així la tràgica notícia: «Gercna bajo las bombas fascistas. La metralla de las criminales hordas invasoras destruye unos humildes hogares y riega de sangre las calles de Sarrià de Ter».

L'Autonomista, per la seva banda, advertia:

«Si algun ciutadà, a Girona, perquè fins ara no havien arribat fins a nosaltres els grans estralls de la guerra, s'hagués pogut fer alguna il·lusió sobre els veritables propòsits i intencions dels militars facciosos i de llurs aliats, els italians de Mussolini i els alemanys de Hitler, envers la nostra pàtria, és de creure que a hores d'ara aquesta candorosa il·lusió s'haurà esvaït completament davant el criminal bombardeig d'ahir».

Front, finalment, no podia deixar de reclamar la protecció necessària davant les agressions aèries: «Refugis! Refugis!, és la paraula que surt dels llavis de totes les mares».

Girona i el seu «hinterland» experimentaren, el 30 de juny de 1937, la primera visita de les

ales negres i conegueren alhora el dolor i la tragèdia, el terror de matinada mentre la gent dormia pacíficament. L'impacte d'una dotzena de bombes de 100 quilos cadascuna, deixades anar damunt un lloc sense objectiu militar, situat lluny de les línies de combat.

Si llegim el comunicat oficial de la comandància militar de Girona podrem tenir una primera idea de l'atemptat: «Un Junior faccioso, procedente de Mallorca, ha arrojado sobre Sarrià de Ter tres bombas destruyendo humildes casas y ocasionando cinco muertos, entre ellos una mujer y un niño, y once heridos que han sido trasladados al Hospital. El mismo aparato ha arrojado otra sobre esta ciudad, que cayó en un campo inmediato, y varias en Celrà, en sus inmediaciones, sin consecuencias. Un aparato de nuestra aviación se elevó, haciéndole huir en dirección al mar» (7).

Com s'ha dit, tres de les bombes caigueren sobre Sarrià i enrunaren completament les cases 35, 37 i 42 del carrer principal de la població veïna i deixaren ben malparades les compreses entre els números 39 i 51, d'una banda, i 36 i 58, de l'altra. Quatre bombes més anaren a parar prop dels Salesians, on funcionava l'Hospital de Refugiats de la II Vegueria, i una altra damunt un camp de Palau-sacosta. Les restants foren llançades a Celrà i Flaçà (8).

Segons les actes municipals del poble de Sarrià de Ter (9), les persones que resultaren mortes per l'impacte directe del bombardeig foren les següents:

- Maria Verdaguer i Massó, de 73 anys.
- Francesc Lladó i Comajuana, de 13 anys.
- Ramon Comalada i Sala, de 9 anys.
- Joaquima Roura i Planas, de 42 anys.
- Joan Jordà i Julià, guàrdia d'assalt, de 32 anys.

La relació de ferits inclou aquests noms: Vicenç Pradas, Josep Pradas, Jaume Comalada, Pilar Sala, Esteve Frigolé, Elvira Oller, Maria Teresa Campeny, Pere Campeny, Maria Oller, Adelaida Celis, Joaquim Celis, Encarnació Poch, Angel Boix, Eulàlia Canals i Martí Forcarà.

Cal consignar, a més a més, que a Pedret, s'enregistrà una altra víctima: Margarida Mir i Boada, la qual morí electrocutada per causa d'un fil d'alta tensió caigut a terra per efecte de la metralla (10).

- (5) Josep M. Bernils, «20 i 23 de gener 1938. Quaranta anys dels primers bombardeigs a Figueres», dins **L'Empordà**, 3 (18 de gener de 1978); Josep Clara, «El bombardeig de Sarrià l'any 1937», dins **Punt Diari**, 6 d'agost de 1980.
- (6) Les fonts consultades per a la confecció d'aquest quadre són la premsa gironina de l'època, els comunicats de guerra i els telegrames enviats pel comissari delegat de la Generalitat al conseller de Governació i Assistència Social (correspondència incompleta que es conserva a l'arxiu de la Diputació de Girona).

- (7) **Front**, 30 de juny de 1937.
- (8) **Gerona C.N.T.**, 1 de juliol de 1937; **L'Autonomista**, 30 de juny de 1937.
- (9) **Llibre d'actes, 1935-1937**, f. 46.
- (10) **Gerona C.N.T.**, 1 de juliol de 1937.

QUADRE I

**Bombardeigs efectuats contra les comarques gironines
(1936-1939)**

1936

- 30 d'octubre: Roses (per mar)
- 17 de novembre: Palamós (per mar)
- 16 de desembre: Colera, Portbou
- 20 de desembre: Colera (per mar)

1937

- 8 de gener: Colera (per mar)
- 15 de febrer: Portbou
- 18 de febrer: Colera
- 6 de març: Palamós
- 27 de març: L'Escala, Bordils
- 4 d'abril: Blanes
- 5 d'abril: Celrà
- 9 d'abril: Portbou
- 24 d'abril: Colera, Portbou
- 16 d'abril: Colera, Llançà
- 10 de maig: Portbou, Llançà
- 22 de maig: Colera, Portbou
- 7 de juny: Palamós, Sant Feliu de Guíxols, Tossa de mar, Blanes (per mar)
- 8 de juny: Palamós (per mar)
- 24 de juny: Palamós (per mar)
- 30 de juny: Sarrià de Ter
- 13 d'agost: Sant Feliu de Guíxols
- 24 d'agost: Roses
- 16 de setembre: Portbou
- 2 de novembre: Palamós
- 5 de novembre: Sant Feliu de Guíxols
- 6 de novembre: Sant Feliu de Guíxols
- 11 de novembre: Palamós
- 28 de desembre: Portbou, Colera, el Port de la Selva (per mar)

1938

- 20 de gener: Figueres
- 22 de gener: Sant Feliu de Guíxols
- 23 de gener: Figueres, Puigcerdà
- 3 de febrer: Figueres
- 7 de febrer: Figueres, Roses
- 18 de febrer: Sant Feliu de Guíxols (per mar)
- 24 de febrer: Palamós, Sant Feliu de Guíxols
- 25 de febrer: Sant Feliu de Guíxols
- 27 de febrer: Palamós
- 28 de febrer: Sant Feliu de Guíxols
- 14 d'abril: Celrà
- 20 d'abril: Girona
- 8 de juny: Figueres
- 29 de juny: Blanes
- 5 de juliol: Blanes
- 7 de juliol: Figueres
- 24 de juliol: Sant Feliu de Guíxols
- 8 d'agost: Palamós
- 17 d'agost: Roses

Per bé que era allunyada dels fronts de guerra, Girona conegué l'impacte i el pànic dels bombardeigs des del 1937.

- 18 d'agost: Blanes
- 22 d'agost: Blanes
- 1 de setembre: Palamós
- 2 de setembre: Sant Feliu de Guíxols
- 13 de setembre: Palamós
- 5 d'octubre: Palamós
- 14 d'octubre: Figueres
- 20 d'octubre: Cassà de la Selva
- 21 d'octubre: Blanes
- 3 de novembre: el Port de la Selva
- 5 de novembre: Sant Feliu de Guíxols, Celrà
- 7 de novembre: Banyoles
- 26 de novembre: Sant Feliu de Guíxols, Palamós
- 2 de desembre: Sant Joan de les Abadesses
- 3 de desembre: Blanes

1939

- 15 de gener: Palamós
- 25 de gener: Palamós
- 27 de gener: Figueres, Vilajuïga, el Port de la Selva, Girona
- 28 de gener: Palamós, Cassà de la Selva, Girona
- 29 de gener: Girona
- 31 de gener: Maçanet de la Selva, Sils
- 1 de febrer: Girona
- 2 de febrer: Sant Feliu de Guíxols
- 4 de febrer: Vilajuïga
- 6 de febrer: Figueres, Roses, el Port de la Selva, Olot
- 7 de febrer: Figueres, Roses, el Port de la Selva
- 8 de febrer: Roses, el Port de la Selva

sota les bombes

Després de la desgràcia, les autoritats s'explicaren. El tinent coronel Escassi, comandant militar de la plaça, manifestà a la premsa que els fets havien demostrat que hom no podia estar refiat en excés i que els serveis de defensa passiva estaven quelcom abandonats. Es parlà de l'edificació de refugis, però hom exposà els inconvenients que es trobaven per a emplaçar-los a la Devesa, atès que apareixia aigua a pocs metres de profunditat (11).

De l'esdeveniment hom en tragué també la lliçó que calia apagar l'enllumenat públic a les 11 de la nit per ajudar a evitar nous atacs nocturns. **Gerona CNT** ho comentava clarament: «Mientras la muerte agarrotaba la carne proletaria, las luces —todas las luces de Gerona— continuaban encendidas, como en una noche de Fiesta Mayor... No queremos ser, ni somos derrotistas, pero es justo reconocer que nuestra ciudad ha vivido once meses en pleno olvido de la guerra».

Per ajudar les víctimes de la tragèdia, els ajuntaments de Sarrià i de Girona obriren una subscripció popular. A través de la premsa, de la ràdio i de la corporació sarriana, el 27 d'agost hom portava recaptades 16.643'20 pessetes (12).

2. - BOMBARDEIG DEL 14 D'ABRIL DE 1938

El comunicat de guerra corresponent al dia 14 d'abril de 1938 anuncià diversos bombardeigs, i entre els punts afectats assenyala la nostra ciutat: «L'aviació facciosa va bombardejar, ahir al vespre i avui, Vinaròs, Burriana, Torreblanca, Girona i Celrà, i causà algunes víctimes, però sense aconseguir cap objectiu militar. Amb absoluta ineficàcia han atacat dos dels nostres aeròdroms» (13).

La premsa gironina no oferí comentaris ni informació complementària a aquesta notificació oficial, però en el registre d'enterraments de Girona (14) trobem tres decessos a causa d'aquesta agressió:

Francesc Ríos i Cano, de 39 anys.
Enric Perich i Condom, de 56 anys.
Joan Genové i Marquès, de 50 anys.

3. - BOMBARDEIG DEL 20 D'ABRIL DE 1938

Més ressò i víctimes provocà el bombardeig efectuat el matí del dia 20 d'abril de 1938 per cinc trimotors, els quals deixaren caure diverses bombes en la zona meridional de Girona (carrers doctor Rizal, Joan Bruguera, Palau-Sacosta), on sembla que tractaven de destruir una fàbrica d'armament. A part dels ferits per la metralla, hom enregistrà 11 morts:

Josep Serras i Pujol, de 38 anys.
Lluís Juncà i Lluís, de 33 anys.
Carme Juncà i Subirós, de 6 anys.
Maria Juncà i Subirós, de 4 anys.
Teresa Horta i Ramos, de 17 anys.
Bartomeu Moret i Sánchez, de 66 anys.
Julia Juanola i Casellas, de 64 anys.
Maria Planellas i Feliu, de 26 anys.
Palmira Brugués i Riera, de 43 anys.
Josep Piferrer i Puig, de 9 anys.
Francesca Juvantench i Juhé, de 45 anys.

Totes les víctimes, tret de la darrera que era veïna de Palau-sacosta (carrer Caldes de Montbui), van ser enterrades al cementiri de Girona (15).

La reacció gironina davant l'agressió pot ser seguida a través de les actes de l'ajuntament i per mitjà de la premsa que s'editava a la ciutat.

Vegem primerament els acords que adoptà la comissió de govern de la corporació municipal en el transcurs de la sessió celebrada el 21 d'abril:

«Fer constar en acta, en els termes més condemnatoris, la salvatge agressió aèria de què féu víctima Girona per l'aviació facciosa el dia d'ahir, 20 dels corrents.

Expressar als familiars de les víctimes del bombardeig aeri, el més viu i sincer condol de la ciutat.

Exhimir dels drets municipals totals de cementiri i enterrament a favor dels cadàvers produïts pel bombardeig de l'aviació facciosa. El *Conseller de Serveis Públics* formarà la relació de les víctimes caigudes.

Concedir, per excepció i amb caràcter extraordinari i a títol gratuït, el dret de propietat funerària a favor dels caps de casa o famílies víctimes produïdes per l'atac aeri facciós del dia d'ahir, en [els] quals nínxols hi seran enterrats, a compte del Municipi, els sacrificats per la barbàrie i crudelitat feixista.

(11) Ibid.

(12) *Llibre d'actes*, citat, f. 49 v.

(13) *L'Autonomista*, 15 d'abril de 1938. També *Front del mateix dia*.

(14) Arxiu Municipal de Girona, *Registro del Cementerio, 1936-1944*, f. 32.

(15) Ibid., *Comissió de govern, 1936-38*, f. 247, i *Registro del Cementerio*, citat, folis 32-33.

BAN

Conselleria Municipal de Defensa

Instruccions dictades per la Junta Municipal de Defensa passiva d'aquesta Ciutat

DISPOSICIONS DE CARACTER GENERAL.

SENYAL D'ALARMA

Consistirà principalment en l'avis de potentes sirenes i la Ràdio local durant tres minuts anunciarà l'alerta.

Si l'atac és de nit, els autos faran sonar els claxons durant el mateix temps i els serenos i vigilants tocaran xiulets.

Les fàbriques apagaran tots els llums, les cases particulars i els establiments públics tancaran les portes i les finestres, en totes les escales s'instal·laran llums supletoris de color blau que seran els únics que quedaran encesos. En l'interior de les cases es tancaran totes les aixetes de gas i aigua i la corrent elèctrica.

Cada família es proveirà de làmpares portàtils de mà, amb preferència elèctriques, o d'altre mitjà d'il·luminació.

S'apagarà, una vegada passats els tres minuts d'alerta, tot l'enllumenat públic.

REFUGIS

En cada casa s'escollirà un o diversos llocs en el soterrani, on n'hi hagi, i on no hi siguin, en el pis més baix que reuneixi les condicions de capacitat i separació de façanes i patis. Seran preferits els llocs que formen angle amb parets mestres de la casa.

Si el refugi és al soterrani es procurarà treure totes les matèries inflamables i perilloses.

Els veïns tenen l'obligació d'acudir als soterranis o bé a la planta baixa. Cas de viure en la casa un funcionari públic o un treballador del ram de la construcció serà un d'aquest el que cuidarà de l'organització i defensa de tots els veïns, en el seu defecte el que tingui més anys.

FINAL DEL BOMBARDEIG

Serà anunciat en forma anàloga que el principi, avisant les sirenes, i els municipals, serenos i vigilants tocaran els xiulets. I en cas d'ésser l'atac de nit, l'encesa de l'enllumenat públic serà, a més, l'avis de què ha passat el perill. La Ràdio local, per mitjà de la seva emissora avisarà igualment que ha finalitzat el bombardeig.

PROHIBICIO DEL TOC DE SIRENES

Des de la publicació d'aquest ban, no es tocaran les sirenes de les fàbriques a cap hora, per no produir confusions de conseqüències lamentables.

FARMACIES

Totes les farmàcies s'obriran immediatament en sonar les sirenes i restaran obertes tot el temps que duri el bombardeig.

Si l'atac és nocturn, apagaran els llums del carrer i encendran els de la botiga amb llums blaus. Estaran proveïts, a més, de cues llanternes elèctriques o llums de petroli, carbur o esperit, així com d'espelmes de cera.

Procuraran tenir els estocs de productes útils en aquesta classe de cures.

PERSONAL DEL COS DE BOMBERS

En tocar les sirenes d'alarma, hauran de presentar-se immediatament, al lloc que se'ls assignarà prèviament, tot el personal del Cos de Bombers.

Tindran tot el material a la disposició de la primera crida; els auto-bombes restaran sempre plens d'aigua.

Compliran estrictament les ordres que particularment a dit Cos es cursaran per aquesta Conselleria de Defensa.

BRIGADA ACTIVA CONTRA ELS ATACS AERIS (Voluntària)
SECCIO DE SAPADORS (Ram de Construcció: paletes i manobres)

En tocar les sirenes d'alarma hauran de presentar-se immediatament els que viuen en el cas de la Ciutat, a l'edifici d'aquest Consell Municipal; els que visquin als afores s'agruparan als llocs que prèviament s'hagin assignat.

Estaran proveïts d'un determinat nombre d'eines del seu ram.

Tindran l'obligació d'anar immediatament al lloc on hi hagi hagut un ensorrament i començar el desensorrament, ajudant a les altres brigades de Bombers i Creu Roja.

Tindran l'obligació de vigilar la barriada i comunicar telefònicament o pel mitjà que sigui, tot quant hi hagi hagut durant l'atac en la seva demarcació.

SECCIO ELECTRICISTES

En tocar les sirenes d'alarma hauran de presentar-se immediatament a la Central Elèctrica designada pel Grup de Transmissions i Senyals.

L'obligació i ajuda d'aquesta secció serà per les intervencions de caigudes de limes elèctriques exclusivament i de cooperació pels seus coneixements a la brigada de bombers.

En els locals de les Centrals elèctriques es tindran les eines com-

sota les bombes

Correspondre a les manifestacions de condol trameses per l'Ajuntament de Guixols de Mar, els diputats a Corts Miquel Santaló i Puig Pujades, entre altres, mitjançant atenta comunicació de reconeixement» (16).

El diari **L'Autonomista**, portantveu de l'Esquerra, publicà —el dia 21 d'abril de 1938— l'article editorial sota el títol «Gerona, como el resto de la España leal, ni se amilana ni se arredra», on entre altres afirmacions es llegia:

«Varias vidas de seres inocentes, han caído víctimas de la metralla facciosa y algunas familias vestirán de luto y maldecirán a estos piratas aéreos que no vacilan en su sadismo al sacrificio de inocentes seres, ajenos a la contienda que se está desarrollando.

Sin objetivo militar alguno, sin nada que justifique su actuación criminal, los cinco trimoto-

res facciosos dejaron esta mañana su carga mortífera dentro del casco urbano de la población. Siguen poniendo en práctica los métodos del difunto general Ludendorff, del exterminio sin contemplaciones de todos los seres humanos. Concepción bárbara contraproducente de estos modernos vándalos y que en el temperamento y la idiosincracia españolas producen reacciones contrarias. Patente está el caso de Barcelona y un poco más alejado el de Madrid y otras capitales. Aun los mismos que franca o disimuladamente simpatizan con los facciosos, rechazan estos métodos anticristianos y antihumanos de barbarie (...).

El pueblo gerundense, como los del resto de la España republicana, supera con dolor y resignación ésta y otras pruebas. Pero como ellos estará siempre en la brecha para colaborar y coadyuvar a la victoria final.

El estoicismo y la resignación del pueblo están forjados en el yunque de la libertad y del amor a la tierra catalana. Y cada gerundense,

(16) Comissió de govern, 1936-38, f. 246 v. - 247.

moderno Palafox, dará su sangre y su vida por defender sus ideales, y la libertad de él y de los suyos, y sus tradiciones seculares. ¡Gerundenses, hemos comenzado la lucha! ¡Adelante, hasta vencer o morir!».

Més dur i contundent va ser **Front**, portant-veu del PSUC, el dia 22. L'escrit era encapçalat pel títol «Assassins!!» i deia coses com aquestes:

«Girona ha sagnat! En la matinada clara i assolellada, una ampla estela de dolor i de tragèdia marcava un solc profund en l'entranya ciutadana i portava una estranya esgarripança en l'esperit contorbat, mentre milers de veus, acoblades en una sola de vibracions i sonoritats potentes, llençava repetides vegades l'anatema: Assassins!!

El record de les víctimes innocents farà més rígida, més severa, més implacable la justícia del poble. I així com avui, en l'hora amarga que vivim, cada contrarietat és per nosaltres un estímul que ens empeny a lluitar amb més fe i amb més coratge fins a l'obtenció de la victòria, així demà, aconseguida aquesta, devindrem insensibles a tot sentiment de pietat».

4. - BOMBARDEIGS DE GENER-FEBRER DE 1939

Les agressions contra la població de Girona s'intensificaren a la darrera de gener i a la primera de febrer de 1939, coincidint amb l'arribada imminent de les tropes d'ocupació. Però la informació sobre aquests darrers bombardeigs resulta, a hores d'ara, més difícil d'escatir, perquè no en queda constància escrita a la premsa de Girona (cal recordar que en aquelles circumstàncies ja no es publicaven diaris) i perquè la documentació dels arxius és molt escassa.

Malgrat aquest contratemps, la nostra recerca vol posar en relleu la importància dels bombardeigs d'aquests dies, tant pel que fa a les destruccions com a les víctimes.

El primer correspongué al dia 27 de gener de 1939, i si no fos per testimoniatges diferents del comunicat oficial, datat l'endemà a Salamanca, hom tindria una visió molt equivocada. Diu així el text dels nacionals: «Ayer fueron bombardados objetivos militares ferroviarios de Girona y Figueras y en combate aéreo fue derribado un avión rojo» (17).

De fet, aquest dia es produí el terrible bombardeig del carrer del Carme i de les zones properes. Recollim ací el testimoniatge oral que ens

ofereix el senyor Francesc Oliveras, de can Crestó: «Devia ser a mig matí. Estàvem jugant a boles, i sentírem passar els avions. Anaven en direcció a Celrà per destrossar el camp d'aviació. Sonaren les sirenes d'alarma i els nius de metralladores que hi havia a la torre Alfons XII, a Montilivi i al carrer del Carme dispararen. Aleshores els avions, que ja havien passat cap a les Pedreres, donaren la volta i descarregaren les bombes. Vam tenir temps d'entrar a dins i de jaure damunt d'un matalàs. De seguida mitja casa va caure a terra. Haguérem de sortir per les finestres. Les bombes eren molt grosses i deixaren una vintena de forats al llarg del riu i dels carrers. De casa ningú no resultà ferit, però recordo que, al cap de molts dies, aparegueren, entre les runes, dues persones mortes: una veïna que es deia Magdalena i un home d'uns 50 anys, desconegut, que duia una clau a la boca».

A base del registre del cementiri ja citat (18), hem pogut establir una relació de víctimes que comprèn, pel cap baix, aquests noms:

Benet Raset i Esteve, de 4 anys, i tres nenes desconegudes.

Salvador Mestres i Ballesta, de 52 anys.

Mercè Marill i Robert, de 29 anys.

Josep Bronsoms i Soler, de 36 anys, Ecònom d'Albons.

Magdalena Clopés i Raurell, de 32 anys (19).

Les baixes mortals ocasionades per aquest bombardeig foren unes quantes més, ja que diversos veïns de l'indret ens han parlat de persones de pas, de les quals no sabien el nom, que hi deixaren la vida, i de víctimes que aparegueren dies o mesos després.

Les jornades que seguiren al 27 de gener foren de pànic i de caos a Girona. Barcelona havia caigut en poder dels nacionals el dia 26 i s'acostava l'hora de l'ocupació. Els bombardeigs, ara amb bombes més petites, s'escamparen pràcticament per tota la ciutat en les agitadaes hores de l'èxode. Juan Lario Sánchez ho constata així en referir el bombardeig del 28 de gener: «En Girona reinaba el caos producido por un intenso y potente bombardeo de las escuadrillas de He-111 que poco antes sobrevolaron y castigaron

(18) **Registro del Cementerio**, citat, f. 63.

(19) Fou enterrada el 7 de març de 1939, però s'assenyala que morí el 27 de gener (**Registro del cementerio**, citat, f. 70). Aquests detalls concorden amb l'explicació donada pel testimoniatge oral.

(17) **La Vanguardia Española**, 29 de gener de 1939.

La Plaça del Carril fou una de les zones danyades pels bombardeigs del 1939. Aquell mateix any hom hi bastí un monument a les brigades de Navarra que ocuparen Girona el 4 de febrer.

fugazmente nuestro simpático y agradable pueblecito» (20).

El 29 de gener fou bombardejada la zona del barri antic i de la catedral, i també el Mercadal. Entre els caiguts definitivament per aquestes accions hem d'antotar:

Joan Valls i Albertí, de 61 anys, capellà beneficiat de Sant Lluc i director del Col·legi de la Sagrada Família.

Montserrat Salvador i Sàbat, de 36 anys.

Concepció Salvador i Salliuere, de 74 anys.

Francesca (?), serventa.

Totes aquestes persones vivien al carrer de l'Escolàpia i sembla que no foren enterrades a Girona, ja que no consten inscrites al llibre del cementiri (21).

El comunicat dels nacionals del primer de febrer de 1939 anuncià, una altra vegada, que havia estat bombardejada l'estació ferroviària de Girona. La realitat també fou més complexa i dramàtica, ja que les bombes caigueren sobre les cases de la carretera de Barcelona i de la plaça del Carril (dita llavors d'Avellí Lorient). L'edifici de les Germanetes dels Pobres, on residien uns quants capellans d'edat avançada, resultà es-

pecialment perjudicat. Entre les víctimes mortals de l'escomesa, el registre del cementiri de Girona (22) ens fa conèixer aquests noms:

Assumpció Bofia i Taulats, de 62 anys, religiosa.

Francesc Masó i Ral, de 69 anys.

Josep Burch i Ventós, de 76 anys.

Joan Oliveda i Vall.llosera, de 72 anys.

Francesc Jiménez Puente, de 35 anys.

Josep Balmaña i Domènech, rector de Santa Ceclina.

Francesc Bonet i Teixidor, de 80 anys.

Joan Domènech i Roca, de 69 anys, capellà adscrit a la catedral.

Manuel Grivé i Ferrer de 63 anys, capellà adscrit a la catedral.

Martí Pujolar i Serrat, de 71 anys, rector d'Ollers adscrit a la catedral.

Joan Vilalta i Carbó, de 69 anys, capellà adscrit a Lloret de Mar.

Francesc Andreu i Ruiz, de 64 anys.

Val a dir que el registre municipal apunta tot seguit una sèrie de defuncions que potser podrien atribuir-se als bombardeigs. Com que no hem pogut confirmar-ho, les donem amb interrogants: Josep Gómez González; Anna Mezquita Millán, de 48 anys; Eulàlia Vila i Bonal, de 18 anys, i Joan Cisterna i Canet, de 38 anys.

(20) J. Lario Sánchez, *Habla un aviador de la República*, Madrid, G. del Toro, 1973, p. 306. El «pueblecito» esmentat era Cassà de la Selva.

(21) L'amic Antoni Domènech, informador de les morts apuntades, ens ha indicat que probablement foren enterrades a Palol d'Onyar.

(22) *Registro del Cementerio*, citat, f. 66.

5. - ELS DANYS CAUSATS

D'acord amb el que fins ara hem referit, el nombre de víctimes mortals causades pels bombardeigs a la ciutat de Girona s'ha de situar entre 40 i 50. No posseïm dades sobre els ferits, el nombre dels quals degué doblar el de morts.

Quant a les destruccions d'edificis, tenim la informació que l'alcalde de Girona donà al governador civil el 27 de març de 1940: «En cumplimiento de la Orden-circular insertada en el Boletín Oficial de la Provincia, referente a las poblaciones que fueron alcanzadas por los bombardeos durante la guerra, tengo el honor de informar a V. E. que el número de edificios afectados por los mismos en este término municipal es de 118, así como el valor aproximado de los perjuicios causados en los inmuebles es de 1.719.636 pesetas» (23).

Coneixem amb força exactitud les zones més danyades de la ciutat, ja que, després de l'ocupació franquista, els propietaris dels immobles afectats presentaren certificats i estimacions sobre les destruccions, de cara a obtenir una hipotètica ajuda del «Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones» (24).

A la vista del resum d'aquestes sol·licituds que presentem al quadre II, podem delimitar cinc zones castigades per les bombes: 1) el carrer del Carme i els del voltant, 2) la zona compresa entre la carretera de Barcelona, el carrer de la Rutlla, Palau i el carrer de Lorenzana, 3) la carretera de Santa Eugènia, 4) un sector del Mercadal, i 5) un sector del barri antic entre el carrer de Mercaders i la catedral.

La relació no inclou una casa que, durant molts d'anys, romangué derruïda a la Força (davant la impremta Franquet), ni els desperfectes que sofrí la catedral el 29 de gener de 1939, a conseqüència d'una bomba que causà un forat de 3 metres de diàmetre en la gran volta del primer temple i danyà també les vidrieres (25).

De tota manera, malgrat que els desperfectes i els danys foren de prou consideració, hem d'advertir que la ciutat de Girona resultà menys castigada que altres poblacions de la costa o del mateix interior. Les dades aplegades fins al 31 d'octubre de 1938 relatives a Figueres, Palamós i Sant Feliu de Guíxols són ja més crescudes en tots els sentits (26).

Figueres: 7 agressions aèries; 422 explosius; 106 morts, 194 ferits; 250 edificis destruïts,

(23) Arxiu Municipal de Girona. **Regiones devastadas, 1939.** Fons R. Giralt i Casadesús.

(24) Gairebé la totalitat d'aquests expedients aporten la valoració signada per l'arquitecte Isidre Bosch i Bataller.

(25) La reparació de la volta costà 20.000 pessetes i la de les vidrieres, 9.000 pessetes. Cfr. **Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona**, novembre de 1942, ps. 30 i 34.

(26) «La barbarie en acción», article citat.

QUADRE II

EDIFICIS AFECTATS PELS BOMBARDEIGS

Carrer	Propietari	Destrucció	Estimació	Dia
Carme, 7	Rosend Borràs Passano	Parcial	20.000	-1-39
Carme, 8	Jean Bager Álvarez	Parcial	7.000	-1-39
Carme, 9	Joan Bager Álvarez	Parcial	8.000	-1-39
Carme, 10	Josep Montes Clos	Parcial	3.000	-1-39
Carme, 69	Jaume Bosch Pratsevall	Parcial	1.300	27-1-39
Carme, 85 bis	Mercè Llapart Surroca	Parcial	2.500	27-1-39
Carme, 98	Maria Corcoy	Parcial	7.300	27-1-39
Carme, 99	Josep Bisbe Ripoll	Parcial	1.900	27-1-39
Carme, 100	Joan Vilagran	—	1.700	27-1-39
Carme, 100 bis	Mercè Llapart Surroca	Parcial	7.000	27-1-39
Carme, 101 bis	Mercè Llapart Surroca	Gairebé Total	5.000	27-1-39
Carme, 104	Rosa Padrosa	Parcial	3.800	27-1-39
Carme, 105	Miquel Batlle Teixidó	—	5.000	27-1-39
Carme, 106	Pepita Borràs Coll	Parcial	5.000	27-1-39
Carme, 110	Francesc Mir Reig	Parcial	4.100	27-1-39
Carme, 111	Joan Gelada Castañé	Parcial	6.200	27-1-39

Carrer	Propietari	Destrucció	Estimació	Dia
Carme, 112	Damià Oliveras Tubau	Total	10.500	27-1-39
Carme, 113	Llorença Llovet	Parcial	8.800	27-1-39
Carme, 113 bis	Àngela Pastells Serra	Parcial	5.900	27-1-39
Carme, 115	Margarida Tomàs Buhigas	Parcial	9.500	27-1-39
Carme, 118 bis	Manuel Xibertta Roqueta	Parcial	6.200	27-1-39
Carme, 119	Francesc Mateu	Total	10.800	27-1-39
Carme, 120	Joaquim Oliveras Comas	Parcial	1.000	27-1-39
Carme, 121	Joaquim Oliveras Comas	Total	12.400	27-1-39
Carme, 122	Joaquim Oliveras Comas	Parcial	30.200	27-1-39
Carme, 123-124	Joaquim Oliveras Comas	Parcial	16.800	27-1-39
Carme, 112 bis	Pepita Borràs Coll	Parcial	9.200	27-1-39
Enderrocades, 1	Maria Corcoy	Parcial	3.800	27-1-39
Enderrocades, 3	Maria Corcoy	Parcial	4.000	27-1-39
Enderrocades, 8	Concepció Vila Quintana	Parcial	4.200	27-1-39
Enderrocades, 16	Lluïsa Vicente Bravo	Parcial	1.180	27-1-39
J. de Chía, 16	Joaquim Feliu Cerbosa	Total	15.000	27-1-39
J. de Chía, 18	Joaquim Cubells Amador	—	6.000	27-1-39
J. de Chía, 24	Damià Oliveras Tubau	Total	12.500	27-1-39
J. de Chía, 31	Enriqueta Puig Fàbregas	Parcial	3.500	27-1-39
J. de Chía, 33	Josep Vidal Clastres	Total	7.500	27-1-39
J. de Chía, 35	Josep Raset Painc	Total	12.000	27-1-39
J. de Chía, 37	Joan Masó Culubret	Total	11.200	27-1-39
J. de Chía, 39	Salvador Mañé Casadó	Total	10.600	27-1-39
J. de Chía, 43	Joan Vilà Masachs	Parcial	3.500	27-1-39
J. de Chía, 47	Francesc Torras Tejero	Total	15.300	27-1-39
J. de Chía, 49	Josep Pasolas Ros	Parcial	10.900	27-1-39
Muntanya	Francesc Peracaula	Parcial	3.150	27-1-39
Ferrándiz i Bellés, 8	Jaume Bosch Pratsevall	Parcial	2.300	
Dr. Rizal, 7	Carme Fornells	—	500	
Dr. Rizal, 8	—	—	300	
Dr. Rizal, 9	Joaquima Panells Coronas	Parcial	1.800	27-1-39
Dr. Rizal, 10	Esteve Güell	—	3.000	
Dr. Rizal, 12	Clara Fortes	—	4.000	
Dr. Rizal, 14	Joan Masip	—	6.000	
Dr. Rizal, 16	Elías Llop Gasulla	Parcial	3.200	
Dr. Rizal, 18	Tomàs Soler Larrau	Parcial	4.500	20-4-38
Dr. Rizal, 19	Agustí Paradas Coll	Gairebé Total	11.500	
Dr. Rizal, 20	Consoi Sabrià Font	Parcial	5.000	27-1-39
Dr. Rizal, 22	Francesc Font	—	4.000	
Antic Roca, 14	—	—	3.000	
Antic Roca	Electro - Química Berenguer	—	30.000	
Rutlla, 64-66-68	Maria Pons Perich	Parcial	4.000	-1-39
Rutlla, 159	—	—	200	
Rutlla, 165	—	—	300	
Rutlla, 170	—	—	300	
Rutlla, 174	Carme Codina	—	3.000	
Rutlla, 176	Emili Hospital	—	3.000	
Rutlla, 190	Josep Bertran	—	3.000	
Rutlla, 194	Ermengolda Carrasco	—	7.000	
Rutlla, 196	Matilde Viñas	—	1.000	
J. Bruguera, 8	Gregori Mitjà	—	1.500	
J. Bruguera, 9	Josep Marcó	—	7.000	
J. Bruguera, 13	Dolors Ferrer Mitjà	Parcial	4.800	
J. Bruguera, 15	Elvira Crusí Suñer	Parcial	4.800	27-1-39
J. Bruguera, 17	Josep Fulcarà Punsí	Parcial	1.018	20-4-38
J. Bruguera, 19	Lucas Sáez de Pablo	—	9.000	
E. Grahit	Josep Pérez Sáez	Parcial	2.300	27-1-39
N.S. de Loreto, 8	Joan Prunedà	—	70.000	
N.S. de Loreto, 9	—	—	5.000	

sota les bombes

Carrer	Propietari	Destrucció	Estimació	Dia
N.S. de Loreto, 10	Miquel Sesé	Total	30.000	
N.S. de Loreto, 11	—	—	7.000	
N.S. de Loreto, 12	Josep Batlle Coll	Total	10.000	
N.S. de Loreto, 13	Antoni Ribot	—	2.500	
N.S. de Loreto, 14	Josep Guinart	—	3.500	
N.S. de Loreto, 15	—	—	500	
N.S. de Loreto, 16	—	—	300	
C. de Barcelona, 5	Carme Solergastó Duran	Gairebé Total	43.100	1-2-39
C. de Barcelona, 13	Josep Tajà Callicó	Total	28.000	31-1-39
C. de Barcelona	G. dels Pobres	Parcial	112.000	-1-39
C. de Barcelona, 19	Consol Bruguet Vallmajor	Parcial	17.400	-1-39
C. de Barcelona, 21	Convent Carmelites	Parcial	73.000	
P. del Carril, 2	Lluís Taberner Collellmir	Parcial	31.300	
Migdia, 93	—	—	500	
Migdia, 87	—	—	400	
Migdia, 89	—	—	250	
Migdia, 91	—	—	250	
Lorenzana, 45	Antoni Soler Tatxer	—	12.044	31-1-39
Joan Maragall	Germanes Salazar	—	2.500	
Joan Maragall, 22	Margarida Ventura Padró	Parcial	34.000	28-1-39
Joan Maragall - Juli Garreta	Joaquim Pla Cargol	—	28.325	
Joan Maragall - J.B. la Salle	Joaquim Pla Cargol	—	7.310	20-4-38
Juli Garreta - Lorenzana	Joaquim Pla Cargol	—	3.785	-39
J.B. de la Salle, 50-52	Joaquim Pla Cargol	—	30.000	
Sta. Eugènia, 7	Agustí Ensesa	Parcial	8.500	
Sta. Eugènia, 8	Emilí Busquets Norat	Parcial	3.500	
Sta. Eugènia, 21	Salvador Teixidor	Parcial	8.500	
Sta. Eugènia, 23	Carme Ros Ferrer	—	7.500	-39
Sta. Eugènia, 42	Salvador Teixidor	Gairebé Total	21.400	
Remences, 2	Carme Ros Ferrer	—	6.750	-39
St. Francesc, 5	Soledat Reig	—	54.000	
St. Francesc, 9	Caixa de Pensions	Parcial	450.000	29-1-39
Álvarez de Castro	Soledat Reig	—	30.955	
Hortes, 10	Hereus de M. Almeda	Parcial	18.300	
Nord, 2	G. Dominiques	—	4.000	
P. Olles, 1	Francesc Gusiñé	Parcial	3.600	
Mercaders, 9	Manuel Ribas Soler	Parcial	12.800	
Mercaders, 24	Rosa Serrat	Parcial	2.000	
Minalí, 9	Rosa Murtra Calvó	Parcial	2.700	
P. Oli	Josep M.º Pérez Xifra	—	14.240	
Escolapia, 2	Dolors Pujol	Parcial	12.130	
St. Domènec, 5	G. Servei Domèstic	—	14.000	30-1-39
Claveria, 9	J. Roca Roca	—	2.000	

Fcmt: Arxiu Municipal de Girona, Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones, 1939.

entre els quals cal remarcar l'hospital, la biblioteca, dos grups escolars i el sindicat vitivinícola.

Palamós: 5 agressions per mar, 16 aèries; 571 explosius; 31 morts, 105 ferits; 175 edificis destruïts en una població que no passava de 3.000 habitants.

Sant Feliu de Guíxols: 3 agressions per mar, 24 aèries; 542 explosius; 50 morts, 137 ferits; 528 edificis destruïts (més de la quarta part de la població).

6. - MESURES DE PROTECCIÓ I DE DEFENSA

Ni a l'arxiu de l'Ajuntament ni tampoc al de la Diputació no ens ha estat possible de trobar la documentació que generà la Junta de Defensa Passiva, però disposem de notícies de la seva actuació a través de la premsa i de les deliberacions del Consell municipal.

Les mesures i les recomanacions per prevenir els efectes dels bombardeigs començaren a

fer-se públics després dels atacs contra la costa amb la signatura d'Expedít Duran, president del Consell i responsable de la conselleria de Defensa. Simultàniament la premsa inserí extractes de conferències en què es parlava de prevenir les conseqüències de la guerra química o els atacs per gasos asfixiants (27).

Les instruccions dictades el 19 de desembre de 1936 indicaven al veïnat sobre la forma de comportar-se en el cas d'atac. Bàsicament feien referència als senyals d'alerta, als refugis dins les cases, a l'actuació de les farmàcies, la dels conductors, etc. (28). El 24 del mateix mes la conselleria municipal de Defensa ordenà amb caire obligatori la protecció dels vidres i de les obertures dels edificis, la neutralització dels comerços i la tancada dels finestrons a l'hora d'encendre els llums dels habitatges (29).

La Junta de Passiva publicà així mateix un ban datat el 17 de gener de 1937, on es recordaven les disposicions de caràcter general i es detallaven les mesures que afectaven el personal encarregat d'assistir la població si es produïa l'alarma o l'atac (30). Posteriorment, el 3 d'agost del mateix any, la Junta va fer públiques unes «nocions generals sobre la construcció de refugis» (31), i féu una nova crida el 29 de novembre per tal de reforçar la construcció de refugis particulars en cada casa (32). En aquesta darrera data també es donaren disposicions contra els qui incomplien l'ordenança de no tancar els finestrons a l'hora d'encendre els llums (33).

Quant a l'edificació de refugis públics, la lentitud va ser una conseqüència de les grans dificultats pressupostàries. Fins al mes d'octubre de 1937, el diari **L'Autonomista** no informà dels inicis imminents del refugi de les Bernardes: «Ahir es va reunir a l'Ajuntament la Junta de Defensa Passiva, junt amb els representants de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, a l'objecte de procedir el més ràpidament possible a la construcció de refugis en distints llocs d'aquesta ciutat. De moment es destinarà mig milió de pessetes per a començar els primers refugis, essent el primer que es construirà emplaçat en

Segell per contribuir a les despeses de Defensa Passiva de Girona.

sota les bombes

l'antic convent de les Bernardes; les obres començaran dintre la primera quinzena de novembre (34).

Justament per donar impuls a la construcció de noves obres de defensa, l'Ajuntament acordà —en la sessió del 23 de febrer de 1938— l'aprovació d'un pressupost extraordinari per nodrir les despeses de defensa passiva amb l'establiment d'uns arbitris, per a la qual cosa hom decidí d'instar el Conseller de Finances de la Generalitat perquè ho autoritzés. Aquestes imposicions es desglossaven així: taxa especial que gràves empreses industrials, collectivitzacions, cooperatives, comerciants, etc. i establiments comercials, industrials i similars de tota mena; impost sobre rendes de treball; impost sobre consumacions de tota mena en cafès, bars i establiments semblants; impost sobre les entrades a tota classe d'espectacles públics, i imposicions especials de naturalesa repressiva (35).

(27) «Instrucciones elementales para preservarse contra la guerra química» i «Prevenió sobre atacs per gasos asfixiants», dins **L'Autonomista**, 30 de novembre i 9 de desembre de 1936, respectivament.
 (28) Vegeu l'apèndix I.
 (29) **L'Autonomista**, 7 de gener de 1937.
 (30) **L'Autonomista**, 23 de gener de 1937.
 (31) **L'Autonomista**, 3 d'agost de 1937.
 (32) **L'Autonomista**, 10 de desembre de 1937.
 (33) Vegeu l'apèndix II.

(34) **L'Autonomista**, 30 d'octubre de 1937.
 (35) **Comissió de govern**, 1936-38, f. 244 v., «Refugis per Girona», dins **L'Autonomista**, 24 de febrer de 1938.

El pressupost de despeses per a la construcció de refugis era de 750.000 pessetes i es distribuïa d'aquesta manera (36):

	Pts.
1. Refugis a escoles	90.000
2. Ampliació per diferència de jornals. Refugis Bernardes i Jardí Infància Obrera. . .	70.000
3. Refugis a solars i escoles Prat de la Riba	100.000
4. Expansió i trinxeres . . .	40.000
5. Refugis particulars . . .	100.000
6. Refugis Casa Maternitat, Plaça del Carme, Gran Via i Macià	350.000

Per aquelles mateixes dates, Carles Rahola havia escrit un dels articles que més tard serien invocats pels qui el condemnarien a la pena de mort. Era dedicat precisament al refugi del Jardí de la Infància i deia entre altres coses: «El Jardinet ha desaparegut i hom veu grans munts de terra tot a l'entorn. Uns obrers treballen atrafegats: hom diria, de bell antuvi, que fan excavacions a la recerca del passat [...]. En aquell indret on jugaven plàcidament els infants, part de la població civil podrà refugiar-se, com si fóssim en el temps de les cavernes, contra el perill de bombardeig dels qui, en llur follia de sang i destrucció, atempten contra les nostres llibertats i contra la independència de la pàtria que no pot morir» (37).

Certament: es feien obres, però la defensa de Girona —en l'aspecte col·lectiu— anava endavant amb lentitud. Sort que sonaren més vegades les sirenes d'alarma que els bombardeigs efectius.

FINAL

Les dades i les referències recollides suava conformen una primera aproximació a allò que foren bombardeigs de Girona en la guerra civil.

Girona era una ciutat sense objectius militars d'importància, però així i tot rebé el càstig

(36) *L'Autonomista*, 25 de febrer de 1938.

(37) C. Rahola, «Refugis i jardins», dins *L'Autonomista*, 8 de febrer de 1938.

de l'aviació legionària i franquista per tal de sembrar-hi el pànic i el desconcert (38).

L'obra de defensa fou lenta i insuficient. Malgrat tot, la infraestructura sanitària de la ciutat —l'Hospital bàsicament— acomplí un paper supracomarcals considerable a l'hora d'atendre els ferits de les contradades.

Segons un informe de Joan Carner, funcionari municipal que actuà com a secretari de la Junta de Defensa, durant els darrers dies de la Girona republicana un ex-alcalde de Reus reorganitzà la Junta i «a partir de este momento desapareció, o quedó mejor dicho, en poder del referido ex Alcalde de Reus, toda la documentación existente sin que de ella haya quedado o se conozca antecedente alguno en las dependencias municipales». El funcionari esmenta com a integrants de la Junta l'alcalde P. Cerezo; R. Portas (ERC); Moreno i Busot (CNT); Cabruja, Dorca i Figarola (UGT); els delegats d'Ordre Públic, Matías de Inés i Miquel Biesca; els comandants militars Armengol, Bosch i Pérez Farràs; el farmacèutic Ribas Crehuet; els tinents de la DECA Rodríguez, López i Villasante; l'arquitecte Giralt Casadesús; el metge Ros; i com a adscrits, el tinent d'enginyers Yáñez; l'arquitecte Claret; l'encarregat de l'agrupament de la construcció (Boada) i un agent de vigilància d'Ordre Públic (Casamor) (39).

Cal subratllar, finalment, que set capellans i una religiosa moriren sota les bombes dels nacionals. Tanmateix aquest afer fou amagat a la postguerra: la mateixa publicació oficial del Bisbat situa aquests capellans en la llista dels que traspasaren per causes naturals (40).

(38) Resulta sorprenent que cap dels bombardeigs de Girona no sigui esmentat en el llibre de J. L. Alcofar Nassaes, *La aviación legionaria en la guerra española*, Barcelona, Euros, 1975, especialment apèndix VII, ps. 375-382.

(39) Arxiu Municipal de Girona, *Falange i correspondència vària*. Signat el 18 de novembre de 1939 i tramès a l'alcalde.

(40) El *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona*, LXIII (1939), distingeix els «sacerdotes diocesanos fallecidos por muerte violenta» (ps. 61-66) i «otros sacerdotes diocesanos fallecidos desde la publicación del Boletín de junio de 1936» (ps. 67-68). Els capellans que moriren arran dels bombardeigs figuren en la segona llista, com si llur desaparició no fos deguda a una causa violenta.

APÈNDIX I

INSTRUCCIONS EN CAS DE BOMBARDEIG AERI

El Conseller de Defensa del Consell Municipal de Girona, davant l'eventualitat d'un bombardeig aeri d'aquesta Ciutat, ha dictat les següents instruccions, quin compliment és obligatori a tots els ciutadans.

1r. - SENYAL D'ALERTA. — Consistirà principalment en l'avís de potentes sirenes, i la ràdio local durant tres minuts anunciarà l'alerta.

Si l'atac és de nit, tots els autos faran sonar els clàxons durant el mateix temps i els serenos i vigilants tocaran xiulets.

2n. - CAS D'ATAC NOCTURN. — Les fàbriques apagaran totes les llums; les cases particulars i establiments públics tancaran les portes i finestres. S'apagarà l'enllumenat del carrer.

En totes les escales s'instal·laran llums suplementaris de color blau que seran les úniques que quedaran enceses. En l'interior de les cases es tancaran totes les aixetes de gas i de corrent elèctric.

Cada família es proveirà de làmpares portàtils de mà, amb preferència elèctriques, o d'altre mitjà d'illuminació.

3r. - REFUGIS. — En cada casa s'escollirà un o diversos llocs en els soterranis, on n'hi hagi, i on no hi siguin en el pis més baix que reuneixi les condicions de capacitat i separació de façanes i patis.

Si el refugi és el soterrani, es procurarà treure totes les matèries inflamables o perilloses cas d'ésser-hi.

Els veïns tenen l'obligació d'acudir als soterranis o bé a la planta baixa.

4t. - AUTOMÒBILS. — Tots els automòbils que no pertanyin o tinguin cap relació amb els serveis sanitaris en oïr la senyal d'alarma s'aturaran i s'apartaran cap a llocs on correntment s'efectua aquesta operació, o en carrers de poc tràfic.

Deuran quedar lliures els carrers d'Ascaso (Progrés), Plaça República, Pont de Pedra, Ciutadans, Cort-Reial, Ballesteries i Barca, a fi que puguin circular els cotxes destinats a defensa o serveis sanitaris.

En cas d'atac nocturn, a més de les indicacions anteriors, s'apagaran tots els llums. Tots els conductors i passatgers penetraran en el comerç o escala que quedin més pròxims.

5è. - COMERÇOS I DEMÉS ESTABLIMENTS. Una vegada fet l'avís d'atac aeri, es tancaran tots els establiments, refugiant-se en el seu interior o bé en el soterrani si n'hi hagués. Hi haurà una instal·lació de llums supletòria per a poder-se començar a emprar-la moments abans de l'apagament general.

6è. - FARMÀCIES. — Totes les farmàcies de Girona restaran obertes, tot el temps que pugui durar l'atac.

Si aquest fos de nit, apagaran tots els llums de l'exterior, quedant a la botiga encés un llum blau.

7è. - VOLTES. — La protecció de les voltes és per al transeünt.

Les proteccions actuals amb sacs de sorra tenen per objecte evitar perjudicis i danys als transeünts en el cas de l'explosió en la via pública i oferir un refugi secundari als que es trobin transitant per la població. Convé, per tant, evitar tota aglomeració deixant, en lo que sigui possible, el pas lliure als que baixin al refugi de la seva pròpia casa.

8è. - CASES DE LES AFORES. — Les cases situades a les afores de la Ciutat que no tinguin soterranis deuran ésser abandonades buscant els seus llogaters protecció en els marges més propers o en les defenses que construïdes per l'Ajuntament siguin a poca distància de la casa.

Val més un refugi petit proper, que un de gran llunyà.

9è. - FINAL DEL BOMBARDEIG. — Serà anunciat en forma anàloga que el principi, avisant les sirenes, i els municipals, serenos i vigilants tocaran els xiulets. I en el cas d'ésser l'atac de nit, l'encesa de l'enllumenat públic serà a més l'avís que ha passat el perill.

10è. - PUBLICITAT. — Es donarà publicitat a aquestes instruccions, inserint-se en tots els diaris locals i la ràdio, a fi que tots els ciutadans essent-ne coneixedors puguin complir amb ordre i serenitat tot quant s'indica.

Girona, 19 de desembre del 1936.

El Conseller de Defensa,
EXPEDIT DURAN

(L'Autonomista, 19-XII-1936).

sota les bombes

APÈNDIX II

INCOMPLIMENT DE LES INSTRUCCIONS
DE DEFENSA PASSIVA

La Junta de Defensa Passiva cursa la següent disposició, quin compliment és obligatori per a tots els ciutadans afectats, esperant que no deurà haver de recórrer a procediments sancionants:

Primer. — Que havent observat que no es compleixen les instruccions de no deixar passar llum a l'exterior, repeteix, per darrera volta, que deuen de tancar-se tots els finestrons dels balcons i finestres a l'encendre els llums.

Segon. — Pel que afecta les galeries posteriors de les cases que donen al costat del riu Onyar, i per tant que afecta els veïns dels Carrers de Pau Casals, Plaça del Molí, Mercadal i Bernardes, Santa Clara i Plaça de la Independència d'un costat, i de l'altre Rambla de la Llibertat, Carrers de l'Argenteria, Ballesteries, Plaça de Sant Feliu, deuen haver de complir que no passi llum a l'exterior, ja sigui per mitjà de tirar les persianes totes les tardes en fer-se fosc, per cortines o bé per la col·locació de llums blaus i de poca intensitat, o pel mitjà que tinguin més a mà i que dongui el resultat que s'exigeix. Aquesta nota es fa extensiva i per evitar falses interpretacions, a les finestres de les cuines i totes les restants, de què formen part les galeries.

Tercer. — La disposició anterior es aplicable a totes aquelles altres galeries, que, per donar en espais grans i lliures, poden ésser objecte de visualitat, i particularment als veïns dels carrers de Figuerola, Gran-Via de Jaume I, Ronda Ferran Puig, Plaça Dídac Tarradell, Carretera Sta. Eugènia, de Barcelona, etc., i a tots els veïns de cases situades en la part nova de la ciutat.

Quart. — Tots els llums de les escales i patís interiors, deuran anar protegits d'una visera gran i reduïts en llur intensitat en el possible, particularment en les escales, els llums dels darrers replans, perquè, per la claraboia, no passi llum a l'exterior.

Cinquè. — Totes les botigues, tendes, etc., deuran reduir al màxim, els llums que donen a l'exterior, procurant baixar les veles, posar llums blaus o reduir el nombre de bombetes o amb cortines als aparadors.

El que es fa públic pel més prompte compliment entenent-se que els que incorrin en manquement del disposat, passaran immediatament a càrrec de l'Autoritat competent per a llur càstig.

Girona, 29 de novembre del 1937. — LA
JUNTA DE DEFENSA PASSIVA.
(L'Autonomista, 10-XII-1937).